
Zvonimir Čuljak, *Znanje i epistemičko opravdanje: Uvod u epistemologiju* (Zagreb: Ibis grafika, 2016.), 361 str.

Znanje i epistemičko opravdanje: Uvod u epistemologiju autora Zvonimira Čuljka, najnoviji je doprinos domaćoj literaturi iz analitičke epistemologije. Knjiga je objavljena u izdanju Ibis grafike, 2015. godine, a koncipirana je kao sveučilišni udžbenik namijenjen studentima viših godina studija filozofije. Ovim izdanjem Zvonimir Čuljak nastavlja svoj rad na obogaćivanju korpusa literature iz analitičke filozofije na hrvatskom jeziku – uz zbornik *Vjerovanje, opravdanje i znanje* iz 2003., Čuljak je i preveo niz važnih djela iz suvremene anglosaksonske filozofske tradicije (posebno treba istaknuti Dancyev *Uvod u suvremenu epistemologiju* i Louxovu *Metafiziku*). Knjiga na 346 stranica, podijeljenih u 5 dijelova, donosi detaljan prikaz i analizu suvremene epistemološke problematike.

Prvi dio, “Istinitost i vjerovanje”, tematizira ključne elemente nad kojima sve epistemološke teorije kvantificiraju – propozicije, istinu i vjerovanja. Čuljak pojašnjava ulogu propozicija kao nositelja istinitosti i predmeta znanja, sažeto prikazuje raspravu o metafizici propozicija, tj. debatu između realizma i nominalizma, te navodi poznate podjele propozicija (semantička podjela na analitičke i sintetičke, modalna na nužne i kontingentne, epistemička na propozicije spoznatljivije *a priori* i *a posteriori*, a na koncu spominje i protučinjenične propozicije). U idućem se poglavlju nalazi prikaz prominentnih teorija istine – korespondencijske, koherencijske, pragmatističke, deflacijske i semantičke. U raspravi Čuljak korektno iznosi argumente u prilog svakoj od tih teorija, i odgovore na kritike upućene istima, no ipak je jasno izražen prigovor pragmatističkoj teoriji – prigovor se svodi na postojanje očito neistinitih, a spoznajno korisnih propozicija (npr. neistinite hipoteze iz povijesti znanosti, koje su snažno stimulirale daljnji razvoj dotične znanosti). U poglavlju o vjerovanju iznose se reprezentacijska i dispozicijska teorija vjerovanja, odnos vjerovanja i znanja, razlika vjerovanja i prihvaćanja (npr. kod Lehrera), te razlika prigodnog (*occurrent*) i dispozicijskog vjerovanja.

Drugi dio, “Izvori znanja”, donosi bogatu raspravu o zamjećivanju, pamćenju, introspekciji, racionalnoj intuiciji i svjedočanstvu. Čuljak prvo predstavlja operativno shvaćanje svakoga od tih izvora znanja, a zatim prelazi na analizu njihove epistemološke važnosti. Tu su klasične rasprave o izravnom i neizravnom perceptivnom realizmu, o odnosu reprodukcije i rekonstrukcije u pamćenju, te detekcijskim i konstitutivnim teorijama introspekcije. Posebno treba istaknuti detaljnu raspravu o komparativnim prednostima i manama naivnog i znanstvenog izravnog perceptivnog realizma, njihov odnos spram problema iluzije, te razlikovanje zamjećivanja i znanstvenog opažanja

koje znanstveni izravni realizam zahtijeva. Odsječak o razumu i racionalnoj intuiciji ističe se po nizu argumenata koje Čuljak iznosi za i protiv mogućnosti *a priori* znanja (sam je autor poprilično suzdržan u pogledu svog stava o ovoj temi).

U trećem i najopsežnijem dijelu knjige, naslovljenom “Opravljanje i znanje”, fokus je na strukturi opravdanja i analizi znanja. Čuljak tu pojam epistemičkog opravdanja razlikuje od drugih vrsta opravdanja (legalnog, prudenčijalnog...), objašnjava odnose opravdanja, dokazne građe i razloga, te opravdanja kao kategoričkog svojstva vjerovanja i opravdanja kao dispozicijskog svojstva subjekta (dručkijim rječnikom, to je razlika između opravdanog vjerovanja i opravdanja koje subjekt ima za vjerovanje). Navođenjem niza mogućih podjela vjerovanja s obzirom na njihov opravdajni status uvjerljivo je ilustrirana Alstonova teza o mnoštvu srodnih, ali različitih pojmova opravdanja (pluralizam epistemičkih *desiderata*). Problem epistemičkog regresa i distinkcija inferencijsko/neinferencijsko opravdanje šlagvort su za opsežnu debatu između fundacionalizma i koherentizma, u svim njihovim oblicima – pregledom filozofske tradicije, Čuljak razlikuje aristotelovski od kartezijskog (ili radikalnog) fundacionalizma (potonji kao temeljna vjerovanja postulira opća načela, dok drugi temeljnima smatra introspektivna vjerovanja); prikazuje umjereni fundacionalizam u suvremenoj literaturi; objašnjava suvremene koherentističke teorije opravdanja (Lehrer i raniji Bonjour), te poznatije hibridne teorije (fundherentizam Susan Haack, Sosin formalni fundacionalizam). Rasprava o strukturi opravdanja zaključena je poglavljima o kontekstualizmu (Wittgenstein, Annis, Williams) i infinitizmu (Klein). Analiza znanja, točnije pokušaji odgovora na Gettierovu razornu kritiku trodijelne analize znanja, čine važan dio čitave knjige. Naime, pregledom suvremene epistemološke literature lako je uočiti izvjesno jenjavanje interesa za Gettierov problem, što se zasigurno može zahvaliti višegodišnjim neuspjesima postizanja bilo kakvog konsenzusa u epistemološkoj zajednici oko toga što bi predstavljalo plauzibilan odgovor na taj problem. Potraga za četvrtim uvjetom ilustrirana je pregledom minuciozne debate o poništivosti i problematične, ali obećavajuće, kauzalne teorije znanja.

Četvrti dio, “Znanje i opravdano vjerovanje”, vodi čitatelja u debatu između internalizma i eksternalizma. Dio započinje pregledom glavnih vrsta internalizma (*access internalism*, evidencijalizam...) i eksternalističkim kritikama internalističke pozicije (u prvom redu Goldmanovim). Slijedi veoma sadržajan opis raznih varijanti eksternalizma: Dretskeova teorija konkluzivnih razloga, Dretskeova informacijska teorija znanja, Armstrongov termometarski model znanja, Nozickova kondicionalna teorija znanja, te procesni reliabilizam, u prvom redu vezan uz radove Alvina Goldmana. Četvrti dio završava epistemologijom vrline, gdje se prvenstveno spominju Sosa i Linda Zagzebski, te Plantinginom teorijom ispravne funkcije. Internalističku pozi-

ciju Čuljak pošteno prikazuje, no njegovo je prihvaćanje eksternalizma posve jasno, i to kroz čitavu knjigu: “Eksterno opravdanje je stoga nužan uvjet znanja. S druge strane, interno opravdanje nije ni nužan niti, uz uvjet istinitosti, dostatan uvjet znanja. Taj je rezultat u skladu s eksternalističkim teorijama znanja” (str. 157). “Nužnost interne raspoloživosti opravdača čini opravdanje neostvarivim. Time se dodatno potvrđuje kako interna raspoloživost čimbenika opravdanja nije ni dostatan niti nužan uvjet epistemičkog opravdanja” (str. 229).

Iznimno detaljan prikaz eksternalističkih pozicija u suvremenoj epistemologiji posve je u skladu s ovim riječima; vidi se da je autor dobro upućen u različite momente razvoja eksternalizma od ranih sedamdesetih godina 20. stoljeća naovamo, te u suptilne razlike pojedinih vrsta eksternalizma, ovisno o teorijskim motivacijama njihovih autora, tj. problemima u odnosu na koje su se razvile.

Udžbenik epistemologije ne bi bio potpun bez pojavljivanja standardnog negativca, skeptika. “Mogućnost znanja” peti je, i posljednji, dio knjige. U njemu se prvo izlažu skeptičke pozicije i argumenti u prilog istima, a zatim se pojašnjavaju anti-skeptičke strategije. Čuljak donosi standardnu podjelu skeptičkih argumenata ovisno o tome motiviraju li regresivni skepticizam ili skepticizam nerazlučivosti. Prvi se tip skepticizma oslanja na Agripinu trilemu, prema kojoj postupak inferencijskog opravdanja nekog vjerovanja može stati u nekoj točki, navoditi kao potporu nekom vjerovanju njega samog, ili trajati u beskonačnost. Prvo je rješenje arbitrarno (fundacionalizam), drugo je cirkularno (koherentizam), a treće je apsurdno, jer beskonačni proces opravdanja ne može dovesti do opravdanja bilo kojeg vjerovanja (infinitezizam). Skepticizam nerazlučivosti tvrdi da, ukoliko subjekt na temelju dostupne dokazne građe ne može razlučiti skeptičke scenarije od “normalnih” hipoteza, onda je subjektu nemoguće znati čitav niz sudova koji stoje u odgovarajućim logičkim relacijama spram tih scenarija i hipoteza. Točnije, subjektu je nemoguće znati skoro nijedan od sudova koje smatramo dijelovima zdravorazumskog shvaćanja svijeta: da sad sjedi na klupi u parku, da razgovara s nekom osobom, da ima ruke... Anti-skeptički argumenti koji se razmatraju uključuju standardni Mooreov zdravorazumski realizam, kontekstualizam, te problematiziranje načela epistemičkog zatvaranja, posebno u vidu Nozickove teorije praćenja istinitosti (*truth tracking*).

Glavna vrlina knjige njena je sadržajnost. Sve teme suvremene epistemologije detaljno su obrađene, što nije trivijalna zadaća uzme li se u obzir razvoj literature na tom polju u zadnjih nekoliko desetljeća. Dodatno, Čuljak pokazuje kako su fokus na rješavanju pojedinog problema, i teškoće u dolasku do prihvatljivog rješenja, stimulirali nove ideje u epistemološkoj zajednici – tako je iz knjige jasno vidljivo da je kauzalna teorija znanja nastala kao novi smjer u odgovoru na gettierovsku krizu, a inicijalna plauzibilnost te teorije zauzvrat

je ojačala standardne prigovore internalizmu u pogledu znanja i opravdanja, što je pak dovelo do sofisticiranijih formi eksternalizma (npr. procesni reliabilizam). Tako rasvijetljena dinamika nastanka teorijskih orijentacija uvelike doprinosi njihovom nijansiranjem shvaćanju i nepristranijoj ocjeni, i stanje suvremene literature čini smislenijim. Nadalje, makar autor u knjizi obrađuje djela i pravce u suvremenoj analitičkoj epistemologiji, veza s filozofskom tradicijom nije zanemarena. Na više mjesta Čuljak upozorava na antičke izvore suvremenih tema (trodijelna definicija znanja u *Teteetu*, fundacionalizam u Aristotela, agripinski i pironovski skepticizam), a Descartes, britanski empiristi i Kant redovito se spominju kao začetnici suvremenih struja mišljenja. Taj je autorov postupak u skladu s literaturom iz analitičke filozofije na engleskome jeziku, i jasno pokazuje neosnovanost često upućivanih prigovora o radikalnoj ahistoričnosti analitičke filozofije i njenoj odvojenosti od filozofske tradicije. Također, Čuljak detaljno ocrta argumente u prilog pojedinoj tezi, i sučeljava je s kritikama; posebno su zanimljivi dijelovi knjige u kojima ta razmjena potraje neko duže vrijeme, kao već spomenuta debata znanstvenog i naivnog izravnog realizma o percepciji, te argumenti za i protiv *a priori* znanja. Tako detaljan prikaz argumenata, zajedno s tematskom opsežnošću cijele knjige, sugerira da optimalnu čitalačku publiku čine doktorski studenti filozofije kojima epistemologija nije u fokusu interesa (pretpostavka je da će se oni koji istražuju epistemologiju obratiti izvornim djelima), ili alternativno, čitatelji koji već posjeduju diplomu filozofije. Diplomski studenti filozofije ne bi trebali imati previše problema u praćenju teksta, ali za studente pred-diplomske razine knjiga bi se mogla pokazati ponešto zahtjevnom. Ključni problem bila bi selekcija relevantnog sadržaja, pa bi studentima nižih godina studija filozofije svakako bilo korisno savjetovanje predmetnih nastavnika u odabiru prikladnih tema. Čuljak pri raspravi o nekoj temi redovito citira djela stranih autora koji se tom temom bave, a potpun popis bibliografije bogat je izvor sugestija za daljnje proučavanje. Snalaženje u knjizi uvelike je olakšano velikim brojem poglavlja i detaljnom tablicom sadržaja.

Znanje i epistemičko opravdanje: Uvod u epistemologiju vrijedan je doprinos filozofskoj literaturi na hrvatskome jeziku. Knjiga je obimna, teme su jasno i profesionalno obrađene, a rasprave o pojedinim pitanjima zanimljivo su prikazane. Nesumnjivo je da će Čuljkova knjiga postati standardni udžbenik epistemologije na studijima filozofije u Hrvatskoj, a vjerojatno i u regiji.

Ljudevit Hanžek

Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu

Sinjska 2

HR-21000 Split

ljuhan2@gmail.com